

Vznik Československa a prvního knihovnického zákona z roku 1919

100 years since the publication of the Library Act

Doc. PhDr. Jaromír Kubíček, CSc. / Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědná fakulta, Ústav bohemistiky a knihovnictví (Silesian University, Faculty of Philosophy and Science in Opava, The Institute of the Czech Language and Library Science), Masarykova třída 343/37, 746 01 Opava

Resumé:

Po ustavení Československa v říjnu 1918 bylo úkolem nové vlády a parlamentu stabilizovat hospodářské a sociální poměry. Přesto přijalo Národní shromáždění již v roce 1919 zákon o zřízení obecních knihoven. Bylo to možné proto, že již předchozí zemské sněmy v Čechách a na Moravě o takové zákony usilovaly a knihovníci pod vedením L. J. Živného se na jeho znění shodovali. Studie popisuje průběh projednávání zákona v parlamentu a jeho vliv na rozvoj veřejných knihoven v období mezi dvěma válkami. První hodnocení zákona proběhlo na mezinárodní konferenci knihovníků roku 1926 v Praze a v odborném tisku k 10. a 20. výročí zákona.

Klíčová slova: vznik Československa, knihovnický zákon, Ladislav Jan Živný, dějiny knihoven

Summary:

The first task of the new parliament and government after the establishment of Czechoslovakia in October 1918 was the stabilization of economic and social conditions. Yet among the first laws passed by the National Assembly in 1919 was that on the legal provision for the establishment of public library system. Such an early outcome was made possible because Czech members of the previous Czech and Moravian Diets already strove for such a law and librarians, united under the leadership of L. J. Živný, were in agreement on its definition. The first appraisal of the Library Act was made at the International Conference of Librarians in Prague in 1926 and further evaluation followed on the Act's 10th and 20th anniversaries.

Keywords: origin of Czechoslovakia, Library Act, Ladislav Jan Živný, history of libraries

Zprávy o tom, jak v říjnu 1918, na konci Velké války, gradovaly politické události, občanům přinášely denní listy. Jejich ranní vydání ze dne 29. října otisklo Prohlášení samostatného československého státu, v němž Národní výbor Československý coby nová vláda sděluje, že je nadaný důvěrou veškerého národa a přijal jako jedině oprávněný a zodpovědný činitel do svých rukou správu státu. Šlo o slavnostní provolání, v němž československý národ je vyzýván: *Vše, co podnikneš, podnikneš od těchto okamžiků jako nový, svobodný člen velkých, samostatných, svobodných národů. V těchto chvílích zakládají se nové a bohdá slavné dějiny Tvoje. Nezklamejž očekávání celého kulturního světa, který nezapomíná na útrapy Tvých slavných dějin, jež vyvrcholily v nemsazatelný výkon československých legií na západním bojišti a v Sibiři. Nezapomínej národní kázně! Buď si stále vědom, že jsi občanem nového státu, nejen se všemi právy, nýbrž i povinnostmi. Na počátku velkého díla ukládá Ti národní výbor, ode dneška Tvoje vláda, aby Tvoje chování a Tvoje radosti byly důstojné velké chvíle nynější. Naši*

osvoboditelé, Masaryk a Wilson, nesmí být zklamáni ve svém přesvědčení, že dobyli svobodu národu, který sám dovede si vládnouti.

Vznik samostatné Československé republiky, vyhlášené 28. října 1918, znamenal pro Národní shromáždění ustavené od 13. listopadu 1918 a jím zvolenou vládu provést celou řadu zákonných opatření, kterými bylo třeba uklidnit a stabilizovat poměry. Válka vyčerpala po hospodářské stránce všechny země, nedostatek potravin a ostatních životních potřeb byl příčinou celkového zdražování. Parlament přijal do konce roku 1919 značný počet zákonů, kterými zajistil správu státu a snažil se o jeho rozvoj. Je obdivuhodné, že mezi prvními byl *zákon o lidových kurzech občanské výchovy ze dne 7. února 1919* a *zákon o veřejných knihovnách obecních ze dne 22. července 1919*. Prvním z těchto tzv. osvětových zákonů byla upravena péče o občanskou výchovu, když jím stát převzal na sebe organizování lidového vzdělávání. Lidová výchova neměla být již prováděna nahodile, neměla zůstat na libovůli obcí, spolků nebo jednotlivců. Přijetí takového zákona bylo ovšem umožněno dosavadní úspěšnou činností Svazu osvětového, Sokola, národních jednot, Dělnické akademie a také čtenářských spolků a různých besed, když všechny tyto organizace připravovaly pro něj půdu. Zákon ze dne 7. února 1919 č. 67 Sb., organizace lidových kurzů občanské výchovy, nařizoval ve všech oblastech státu pořádat na náklady obcí bezplatné kurzy, v nichž by se podával výklad o správě státu, o jeho působení ve všech oborech činnosti a o právech a povinnostech občanů. Prováděcí nařízení č. 607 ze dne 22. dubna 1919 rozvedlo obsah politického vzdělávání, které mělo probíhat nestranicky, a to tak, že v každém soudním okrese byl ustaven osvětový sbor, který působil vždy po dobu zvoleného okresního zastupitelstva. Podobně v každé obci byla zřízena osvětová komise, která vzdělávací přednášky a kurzy zajišťovala a podávala o své činnosti okresnímu osvětovému sboru roční zprávu. Výnosem ministerstva školství a národní osvěty (MŠANO) ze dne 11. srpna 1919 byl doplněn tento zákon o zřízení okresních osvětových sborů a obvodových osvětových komisí pro národnostní menšiny, na které původní zákon pozapomněl. Podobně jako zákon o občanské výchově měl připravenou půdu i zákon o veřejných knihovnách obecních, zejména soustředěným úsilím Ladislava Jana Živného (1872–1949), Jana Auerhana (1880–1942) a organizační činností Svazu osvětového.

Snahy o prosazení knihovního zákona

Zakládání veřejných knihoven se stalo průvodním jevem národního obrození od první třetiny 19. století. Čeští vlastenci utvářeli čtenářské společnosti, pokud jejich stanovy schválilo zemské gubernium. Vzniklo jich proto jen několik desítek a mnohé neodolaly germanizačnímu tlaku ze strany úřadů a zanikly. Větší úspěch měly školní knihovny, zřizované z podnětu dvorské kanceláře ve Vídni, které mohla využívat nejen školní mládež, ale i obyvatelé školního okrsku. Až po přijetí spolkových zákonů v šedesátých letech 19. století vznikaly početné čtenářské spolky a knihovny zakládaly také organizace Sokola a národních jednot.

Již počátkem 20. století najdeme publikované požadavky na zřizování veřejných obecních knihoven, které by mohly splňovat představy kladené na moderní lidovou knihovnu.¹ Spolkové knihovny byly chápány jako překonaný typ knihoven, neboť jejich

¹ Referát na školské sekci III. sjezdu českých měst 16. října 1911, viz EMLER, Jan. Povinnosti obce k lidovýchově zvláště se zřetelem ke knihovně. *Česká osvěta*. 1911, roč. 7 (říjen), s. 229–235.

vedení bylo po technické stránce zpravidla nedokonalé a jen málo spolků bylo tak bohatých, aby své knihovny mohly soustavně doplňovat. Měla to být proto knihovna obecní, která mohla zaručit nestrannost ve výběru a doplňování knih, když její vedení by bylo v rukou komise. Každoroční příjem knihovny z rozpočtu obce by umožnil bezplatné půjčování knih. Přechodným stadiem mohlo být soustředění všech spolkových knihoven v obci v jednu pod patronací obce, která by dala na její provoz místnost a umožnila všeobecné zpřístupnění. Cestu k takovému postupu mohla ovšem zajistit jen zákonná norma. Zmiňován je často příklad Anglie, kde poslanec William Ewart podal návrh zákona v roce 1850, kterým města s více než pěti tisíci obyvateli zakládala na přání občanů knihovny a musela je financovat. Anglické knihovnické zákonodárství se postupně rozšiřovalo a platilo od roku 1892 již pro každou obec, v níž by o zřízení knihovny požádalo nejméně deset občanů, a po odhlasování nadpoloviční většinou voličů by byla odváděna v obci zvláštní daň ve prospěch knihovny. Také v USA mělo v roce 1906 již 20 států zákony reglementující zakládání a udržování veřejných knihoven. V českých zemích obce a města mohly zřizovat a podporovat knihovny ve smyslu pokynů o hospodaření obcí, výslovně jim to ovšem žádný zákon neukládala.

První pokus o přijetí zákonné normy byl z roku 1901 od poslance Karla Pippicha (1849–1921), jenž požádal zemský sněm království Českého, aby uložil zemskému výboru jako výkonnému správnímu orgánu vypracovat návrh zákona ve věci zakládání a udržování veřejných knihoven v každé české i německé obci.² Jeho návrh byl bezúspěšný, byl ovšem v rámci monarchie prvním dokladem o kulturních snahách českých politických stran na tomto poli.

Propagátor lidového knihovnictví Václav Štech (1859–1947), který v novém pražském literárním týdeníku *Máj* vedl rubriku fejetonu, vyzval také jedním svým fejetonem z ledna roku 1903 žurnalisty, voliče či poslance i politické strany, aby se zasadily o přijetí zemského knihovnického zákona, a navrhl jeho text o šesti paragrafech.³ Vyslovil názor, že forma spolkových knihoven je již překonaná a viděl v obecní samosprávě způsob, v němž by knihovny získaly existenční jistotu. Zákon by měl podle jeho návrhu pod sankcí nařídít každé obci ustavit do roka knihovnu pro všechny škole odrostlé občany; obce by financovaly knihovnu částkou tolikrát pět korun, kolik je v obci stovek obyvatel, minimálně však 40 K ročně; výběr knih by měla na starosti čtyřčlenná komise; dozor by zajišťovaly okresní výbory a podle jejich výkazů by zemský výbor podával sněmu roční zprávu o knihovnictví v zemi; knihovníci by odpovídali za řádný chod knihovny; k organizaci knihovnictví by se měl založit ústřední spolek. Na Štechův návrh reagoval Ladislav Jan Živný.⁴ Podrobně rozvedl, proč navrhovaná roční částka u jednotlivých kategorií obcí nestačí na zajištění provozu knihoven, a přikláněl se po vzoru některých států k zavedení zvláštní místní daně ve prospěch knihovny. Vadilo mu, že v návrhu se zapomnělo na čítárny s příručními knihovnami, na kompetence knihovní komise a opomenuta byla i problematika kvalifikace knihovníků. Přišel také s názorem, že knihovna garantovaná zákonem by měla být spojena s těmi obcemi, ve kterých je škola.

² *Návrh poslance Dra. Karla Pippicha a soudruhů ohledně legislativní úpravy veřejných knihoven v obcích království Českého*. Tisk DCCLIII z II. výročního zasedání sněmu království Českého z r. 1901.

³ ŠTECH, Václav. Žádáme o zemský zákon! *Máj*. 1903, roč. 2(10), s. 156–157. Upravený fejeton vychází z autorovy monografie, viz ŠTECH, Václav. *O veřejných knihovnách*. Praha: Matice sokolská, 1899. 29 s.

⁴ ŽIVNÝ, L. J. K zákonu o veřejných knihovnách a čítárnách. *Česká škola*. 1904, roč. 3, s. 138–142.

Na Štechův podnět k vydání zákona byly i jiné kritické reakce.⁵ Jan Auerhan přijetí návrhu zákona pokládal za iluzi, také proto, že návrh nerozlišoval mezi obcemi chudými a bohatými.⁶

Redaktor a vydavatel knihovnického časopisu *Česká osvěta* L. J. Živný, který často psal do časopisů o stavu a podmínkách rozvoje zahraničních knihoven, připravil pro 4. číslo *České osvěty* z ledna 1907 *Návrh zákona, jímž se upravuje zřízení a udržování veřejných knihoven v obcích království Českého*.⁷ Vycházel z formulace knihovního zákona v Anglii a požadoval v navržených šestnácti paragrafech knihovny bezplatně přístupné všemu obyvatelstvu, udržované z příspěvků obce, okresu a země, jejichž minimum by zákon také určil. Navrhoval tři skupiny obcí, když obcím do dvou tisíc obyvatel mělo postačovat zaslání souborů knih prostřednictvím přenosných knihoven a větší obce si měly pořizovat knihovny stálé, třetí skupinu tvořila statutární města, jejichž stálé knihovny měly dostávat vyšší příspěvky. V obcích se stálou knihovnou měl být zřízen knihovní úřad, který by knihovnu spravoval, schvaloval výběr knih navrhovaných ke koupi knihovníkem, vydával knihovní řád a sestavoval výroční zprávy. Pro menší knihovny by pak tyto funkce vykonával knihovní úřad okresní a dozor nad všemi veřejnými knihovnami by příslušel zemskému knihovnickému úřadu, sestavenému z české a německé sekce. Ve smíšených obcích by pro národnostní menšinu, jež tvoří nejméně 10 % obyvatel obce, měla být zřízena samostatná knihovna se samostatným místním knihovnickým úřadem.

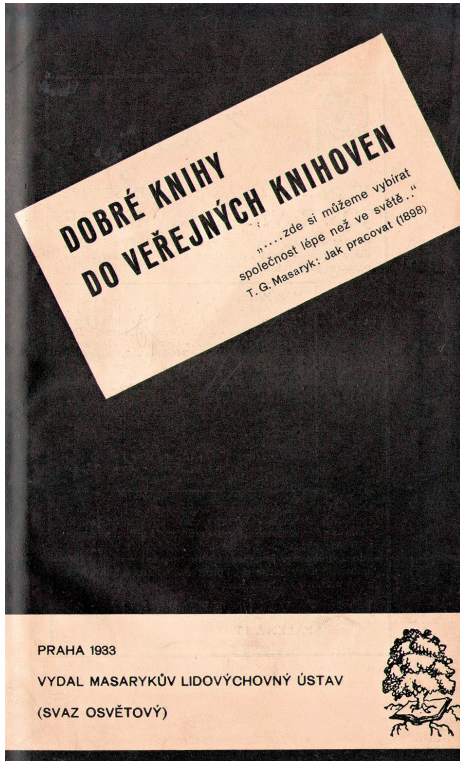
Živného návrh zákona o povinném zřizování knihoven ve všech obcích království českého se uplatnil už v roce 1908, kdy z jeho podkladů přednesl poslanec za svobodomyšlnou stranu Eduard Koerner (1863–1932) na zemském sněmu *Návrh zákona na zřízení a udržování veřejných knihoven, po případě veřejných knihoven a čítáren nebo pouze veřejných čítáren v obcích a okresích v království Českém*.⁸ Návrh se měl stát podnětem k dalšímu jednání zemského sněmu a uvedl ve 33 paragrafech za nejpodstatnější, že pro šíření vzdělanosti obyvatelstva budou ve všech obcích, případně i okresech království českého zřizovány veřejné knihovny stálé i přenosné, nebo jen čítárny, přístupné bezplatně všemu obyvatelstvu. Nový návrh zákona rovněž rozlišoval tři skupiny obcí. U první skupiny obcí, tedy s počtem obyvatelstva do dvou tisíc, záleželo by na rozhodnutí zastupitelstva, zda zřídí knihovnu stálou nebo přenosnou. Větší obce měly mít povinnost zřizovat stálé veřejné knihovny, případně spojené s čítárnami, nebo by zřídily čítárnu samostatně. U obcí nad 20 tisíc obyvatel se mohly zřizovat pobočky knihovny. Podobný byl návrh i pro smíšené obce, tedy v obcích s nejméně 10% menšinou měla tato právo na samostatnou knihovnu s vlastní správou. Stejně jako v prvním návrhu měly obce zřizovat knihovní úřady obecní, resp. okresní, činnost v nich byla čestná s výjimkou knihovníka, který měl být za svou práci honorován. Návrh také stanovil výši přírážky k daním, která by byla určena pro provoz knihovny. Dozor nad všemi knihovnami měl náležet ústřednímu zemskému knihovnickému úřadu, který by nabádal

⁵ Největší pochybení přinesla politická a sociální revue *Rozhledy*, když oponovala, že malé obce stěží vydělají na školní a jiné dávky a při případném projednávání zákona by se mohly očekávat obstrukce jednotlivých politických stran. Srov. PICH, F. K. Lex Štechiana. *Rozhledy*. 1903, roč. 14, s. 270–272.

⁶ –an [= Jan Auerhan]. Zakládání knihoven akademickými krajskými spolky. *Časopis pokrokového studentstva*. 1904, roč. 7, s. 97–98.

⁷ *Česká osvěta*. 1907, roč. 3, s. 69–71.

⁸ ŠRÁMEK, Ferdinand. Povinné zřizování a udržování veřejných knihoven a čítáren. *Česká osvěta*. 1910, roč. 6(březen), s. 72–78.

Seznamy vhodných knih pro obecní knihovny vydával Masarykův lidovýchovný ústav (Svaz osvětový) v Praze; obálka seznamu z roku 1933. (Archiv autora)

k zakládání veřejných knihoven a čítáren, prováděl revize, poskytoval rady a pomoc při správě knihoven, vedl statistiku, vydával vzorové katalogy a podával zemskému sněmu zprávy včetně návrhu rozpočtu na zemské subvence veřejnému knihovnictví.

Sněmovní návrh zákona z roku 1908 vycházel z předchozího návrhu, jak jej zpracoval L. J. Živný počátkem roku 1907, rozšířil jej ovšem o možnost zřizování poboček knihovny ve velkých městech a podstatným je také zřízení ústředního zemského knihovního úřadu, který by nebyl rozdělen již podle národnosti. L. J. Živný v komentáři k předkládanému návrhu pokládal za nutné upřesnit potřebu odborného vzdělání knihovníků a jejich materiálního i právního postavení.⁹ Domníval se také, že k přeměně dosavadních veřejných knihoven do nových ústavů ve smyslu zákona by bylo zapotřebí zpracovat prováděcí opatření.

Poslanecká snaha o vydání knihovnického zákona se však setkala jen s malým ohlasem v tisku a návrh samotný ve sněmovních tiscích nevyšel, neboť obstrukcí německých poslanců se nedostal k projednání. Předseda knihovního odboru Svazu osvětového Ferdinand Šrámek (1864–1936) se k tématu vrátil na 5. lidovýchovném sjezdu českém, který se

konal v Praze 21. května 1911.¹⁰ Poukázal na šetření zemského statistického úřadu o knihovnách z roku 1905, které je dokladem značného rozvoje knihoven a čítáren, ukázalo ovšem také na značnou roztržičnost i náhodnost v zatížení obcí, resp. nejednotnost ve zřizování knihoven podle regionů.¹¹ Poměry na českém sněmu označil za dezolátní a přijatá sjezdová rezoluce vyzvala zemský sněm i zemský výbor k opatřením, která by vedla k projednání zákona o zřizování veřejných knihoven a čítáren.

Na sněmu markrabství moravského se rovněž objevily návrhy na zřizování veřejných knihoven za příspěví obce, země a státu jako pokračování školní výchovy.¹² Poslanec

⁹ ŽIVNÝ, L. J. Poznámky k návrhu zákona na úpravu českého knihovnictví. *Česká osvěta*. 1910, roč. 6, s. 78–80.

¹⁰ Potřeba zákona o zřizování veřejných knihoven a čítáren. *Česká osvěta*. 1911, roč. 7, s. 64–67.

¹¹ *Všeobecně přístupné knihovny, čítárny a musea, stále zřízená divadla a jeviště v království Českém r. 1905*. Praha: Zemský statistický úřad, 1910, s. 80–86.

¹² *Návrh poslance Dra. Jaroslava Budinského a soudruhů o uzákonění obecních veřejných knihoven*. Tisk dodatek 284 a tisk 327 (čís. 834 z r. 1907) z II. zasedání XI. období sněmu markrabství moravského.

Jaroslav Budínský (1865–1939) poukázal na ustanovení anglického zákona z roku 1892 jako vhodného vzoru k zakládání knihoven z veřejných prostředků a požadoval, aby zemský výbor konal šetření ve věci zřízení veřejných knihoven a podal o tom sněmu zprávu. Ve stejném volebním období podal poslanec Viktor Votruba (1870–1939) návrh na zřízení stálé knihovní komise, která by vypracovala návrh na reorganizaci zemské knihovny a na organizaci knihoven městských, okresních a přenosných.¹³

Soupis návrhů učiněných pro zákonnou úpravu veřejných lidových knihoven zpracoval statistik a pražský radní pro knihovny Jan Auerhan v přehledu knihoven za rok 1905.¹⁴ Vyslovil také přesvědčení, že by nebylo ani třeba takového zákonného opatření, kterým by byly obce ke zřízení lidových knihoven přinuceny. Řešení viděl v ustavení zemského knihovního úřadu, který by inicioval zřízení knihoven a plnil v návrhu zákona uvedené centrální úlohy, tedy podobně jako ve školství by mohly vznikat obecní knihovny pochopením jejich významu pro vzdělávání lidu. Svůj názor odůvodňoval tím, že jistě budou i obce, které v případě nezájmu o zřízení knihovny by dovedly svou neochotou i zákonný postup značně ztížit. Požadoval ovšem právo činných knihoven na příspěvek od obce, odpadla by však povinnost zřídit obecní knihovnu v každé obci. Důvodem k takovému názoru pro něj byla řada velmi dobře fungujících spolkových knihoven, které v případě finanční podpory od obce by funkci lidové knihovny mohly úspěšně zastávat. Povinná podpora lidových knihoven obcemi by mohla být řešitelná ovšem jen zákonným opatřením, povinnost zřídit obecní knihovnu zákonem nepokládal za nezbytnou také proto, že ustavení zemského knihovního úřadu považoval za snazší než projednání knihovního zákona v zemském sněmu.

Auerhanovo stanovisko komentoval L. J. Živný a pokládal je za oprávněné také proto, že žádný z tehdejších angloamerických knihovních zákonů nebyl nařizovací normou. Zapochyboval však, že by kulturní poměry v Čechách byly na takové úrovni, aby zřízení ústředního knihovního úřadu vyřešilo potřebu rozvoje českého knihovnictví. Přesto se zamýšlel nad složením zemského knihovního úřadu, požadavky na jeho profesionalizaci, finančním zabezpečením včetně subvence knihovnám i nutností zřízení české zemské knihovny, neboť Veřejná a universitní knihovna v Praze ani Knihovna Zemského musea v Praze byly jako vědecké pro venkov prakticky nedostupné. Knihovnické ústředí by mělo podle něj vydávat vzorové seznamy knih, zpracovávat příručky pro správu knihoven, získávat celou českou knižní a časopiseckou produkci a usilovat o zavedení jednotné klasifikace a katalogizace knihovních fondů. Takto si L. J. Živný připravoval podklady pro zřízení bibliografického ústavu, který ve válečných letech prosadil.

Otázkami veřejné osvěty se zabývaly také politické strany. Velmi realisticky se postavila k budování veřejných knihoven Česká strana pokroková. Její počátky jsou spojeny s prof. T. G. Masarykem a jeho časopisem *Athenium* založeném v roce 1883, v němž byl vysloven požadavek na ověření pravosti rukopisů. Spory o pravost rukopisů vedly k rozvratu starých poměrů a znamenaly přeměnu reformního literárního hnutí v nový filozofický směr, realismus. V prosinci 1890 se realisté připojili k mladočechům, resp. Národní straně svobodomyslné. Neschopnost mladočechů oprostít se od klerikalismu a dělat politiku demokratickou byly důvodem pro T. G. Masaryka, že v roce 1893 ze strany vystoupil, věnoval se vědecké činnosti na univerzitě a za jeho redakce začala

¹³ *Návrh posl. Votruby a soudruhů na zřízení stálé zemské knihovní komise*. Tisk dodatek 243, čís. 2 285 z II. zasedání XI. období sněmu markrabství moravského r. 1907/8.

¹⁴ AUERHAN, Jan. K otázce zemského zákona o lidových knihovnách. *Česká osvěta*. 1912, roč. 8(leden), s. 13–17.

vycházet vědecká revue *Naše doba*, v níž vycházely i knihovnické studie. Na začátku 20. století nabyla skladba politických stran na pestrosti a v lednu 1906 byla ustavena Česká strana pokroková, za kterou v letech 1907 a 1911 získal poslanecký mandát v moravském obvodu T. G. Masaryk do říšské rady. Na třetím sjezdu České strany pokrokové byl přijat nový program strany, který věnoval celou kapitolu veřejným knihovnám a čítárnám.¹⁵ Program požadoval přijetí zákona o veřejných knihovnách, které by byly zřízeny nejméně ve všech školních obcích tak, aby se staly zároveň centrálními knihovnami pro veškeré obce příškolené, jimž by poskytovaly knihovny přenosné. Ve smíšených obcích by měla být zřízena zvláštní knihovna pro národnostní menšinu. Pro správu nad knihovnami by měl být zřízen zemský knihovní úřad. Program strany počítal také se zakládáním dětských oddělení, sbírkami knih pro nevidomé a zřízením jednoleťtých a dvouletých knihovnických škol pro vzdělání knihovníků.

Za války nastala celková stagnace v činnosti knihoven a v mnoha případech i úpadek ztrátou a zničením knih, které nebylo možné nahradit jak z finančních důvodů, tak pro nedostatek knih vůbec. Knihovní odbor Svazu osvětového byl aktivní i ve válečných letech. Na jeho jednáních v roce 1918 stanovil Živný zásady pro zpracování zákona.¹⁶ Ten se měl vztahovat jen na veřejné obecní knihovny a zajistit jim, jako všeobecně přístupným vzdělávacím institucím, povinnost financování z veřejných rozpočtů. Nad knihovnami měl působit dohlédací úřad a poprvé byl stanoven požadavek na vzdělání profesionálních knihovníků absolvováním knihovnické školy nebo kurzu. Knihovny se měly zřizovat fakultativně, tedy jen v těch obcích, ve kterých by o tom rozhodla nadpoloviční většina občanů. Soustavná snaha Živného o přijetí knihovního zákona vedla k úspěchu a umožnila, že parlament v novém státě návrh projednal jen s podstatnou změnou, totiž že schválená podoba zákona o veřejných knihovnách obecních ze dne 22. července 1919 nařídila zřizovat knihovnu v každé obci.

Přijetí knihovního zákona Národním shromážděním RČS

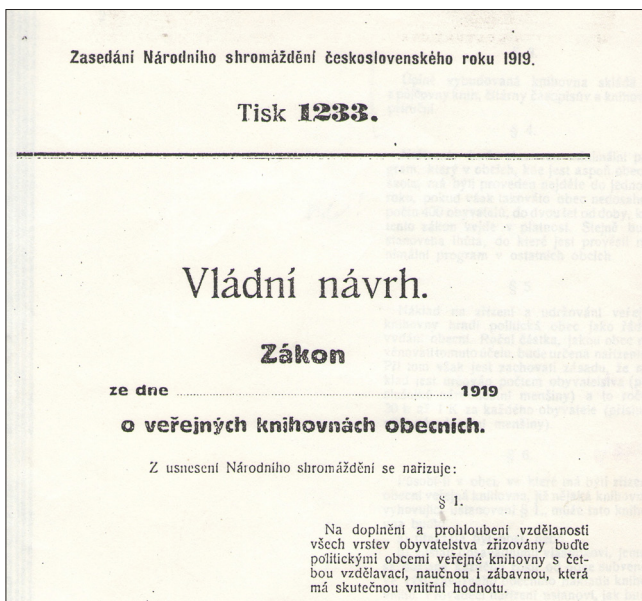
Návrh knihovního zákona připravili Ladislav Jan Živný s Janem Auerhanem a prodjednával se v listopadu 1918 na schůzi knihovního odboru Svazu osvětového. Jednatel Svazu osvětového Karel Velemínský (1880–1934) se stal přednostou lidovychovného oddělení MŠANO a přenesl návrh do poradního knihovního sboru při tomto ministerstvu. V poradním sboru se diskutovalo zejména o vztahu lidových knihoven k vědeckým. L. J. Živný dokazoval, že není mezi nimi velkého rozdílu a tedy by měly být všechny knihovny zapojeny do jednotného systému. Naproti tomu Zdeněk Václav Tobolka (1874–1951) představoval opačné mínění, odmítal jednotný systém pro všechno knihovnictví a stanovisko vědeckých knihoven zvítězilo. Zákon se měl týkat jen lidových knihoven v obcích, byla v něm uplatněna zásada decentralizace tak, že knihovny byly dány v pravomoc ministerstva školství a národní osvěty, ale obcím bylo ponecháno rozhodování o vnitřní

¹⁵ Veřejné knihovny a čítárny. In: *Program České strany pokrokové: schválen třetím, valným sjezdem strany, konaným v Praze 6. a 7. ledna 1912*. Praha: Tisková komise České strany pokrokové, 1912, s. 118–120.

¹⁶ ŽIVNÝ, L. J. Deset let veřejných knihoven a co předcházelo. *Časopis československých knihovníků*. 1928, 7(4), 145–161. Též POCH, Josef. Snahy L. J. Živného o knihovní zákonodárství. In: *Sborník věnovaný oslavě L. J. Živného*. Praha: Ústřední spolek československých knihovníků, 1935, s. 130–144.

správě a financování. K projednání do Národního shromáždění jej předložil ministr školství a národní osvěty Gustav Habrman 16. května 1919.¹⁷ Má stručných 12 paragrafů. Ustanovení § 1 ukládá všem politickým obcím zřizování veřejných knihoven s naučnou i zábavnou literaturou skutečné vnitřní hodnoty. Již § 2 určoval podmínky zřízení knihoven pro národnostní menšiny, a to samostatných, nebo pro několik obcí společných. Podle § 3 se za úplně vybudovanou knihovnu pokládala taková, která by sestávala z půjčovny, čítárny časopisů a příruční knihovny. Termíny zřízení upravil § 4, a to tak, že v obcích s více než 400 obyvateli a obecnou školou měla být zřízena knihovna do jednoho roku. Náklady na zřízení a udržování knihovny podle § 5 hradila obec, výše byla dána rozpětím 30 hal. až 1 K za každého obyvatele (uvedení konkrétní částky v textu zákona

na je ovšem neobvyklé, neboť jejich změnu mohla provést jen novela zákona). Podle § 6 mohla obec převzít pro veřejnou knihovnu některou ze spolkových, nebo dosavadní vlastník by ji mohl zveřejnit a dále provozovat se subvencí obce. O činnosti knihovnické rady jednaly § 7 a 8, o knihovnickovi pak § 9, který výslovně uvedl, že v obcích s více než 10 000 obyvateli měl být vyměřen plat knihovníka tak, aby se této profesi mohl plně věnovat. Celkem nevyužitý zůstal § 10, který obcím dovozoval se sdružit ke zřízení speciální knihovny, to však nemělo mít vliv na povinnosti vůči vlastní obecní knihov-

Vládní návrh zákona o veřejných knihovnách obecních s důvodovou zprávou byl předložen do Národního shromáždění 16. května a schválen 22. července 1919. (Archiv autora)

ně. Poslední dvě ustanovení zákona vymezovaly působnost MŠANO jako gestora zákona, které k provádění zákona ustanovovalo knihovní instruktory. Důvodová zpráva pak připomenula význam knihoven při vzdělávání lidu, jak jej formuloval Karel Havlíček Borovský již v roce 1846, a přehled dosavadní činnosti na tomto úseku vycházel ze statistiky českých knihoven podle stavu z roku 1910. Připomenula také, že návrh zákona přihlédl k materiálu Svazu osvětového, připraveného Ladislavem J. Živným a Janem Auerhanem, ale lidovýchovné oddělení ministerstva jej přepracovalo tak, že zákon

¹⁷ *Zasedání Národního shromáždění československého roku 1919. Tisk 1233. Vládní návrh, zákon o veřejných knihovnách. Praha: Národní shromáždění RČS, 1919. 7 s.; Zpráva kulturního výboru o vládním návrhu zákona (tisk č. 1233), aby byly zřízeny obecní knihovny. Praha: Národní shromáždění RČS, 1919. 1 s.*

uložil postupné zřizování veřejných knihoven ve všech obcích státu a zajišťoval jejich organizaci a působnost. Návrh zákona dostal kulturní výbor parlamentu, který k němu od poslanců nedostal připomínky a doporučil jej proto ke schválení.

K projednání návrhu zákona došlo v národním shromáždění 22. července 1919 a zpravodajem byl poslanec Max Pilát.¹⁸ Ten vyjádřil přesvědčení, že návrh vlády na povinné zřizování veřejných obecních knihoven uvítali snad všichni s upřímnou radostí a ve zdůvodnění uvedl: „*Jest, myslím, na místě připomenout si, že náš národ byl národem čtenářů, národem písmáků, že stáli jsme v tom ohledu v čele národů jiných, že knihy byly předkům našim pokladem, s nímž nemohli se rozloučit ani tehdy, když všechno jiné jim bylo opustiti, že knihy ty byly jim zdrojem síly, která konala divy a tak vysoko nad jiné povznesla náš národ. To věděli dobře Koniášové těch dob i dob pozdějších a proto také jejich snahou bylo vyrvat lidu našemu z ruky knihu, která byla nejnebezpečnější zbraní, nebezpečnější pro ně, než jakékoli zbraně jiné. I když viděli u lidu mocnou touhu po knize, dávali jim do rukou náhražky, věci takové, které pomáhaly ubíjet jeho ducha a odnímalý jim touhu po knize.*“ Také připomenul, že ještě donedávna např. učitelé ukrývali takové knihy z obavy, aby je nezpozorovalo bdělé oko inspektorovo, neboť mnoho knih bylo na indexu a bylo dokonce nebezpečné půjčovat knihy Jiráskovy, Macharovy a celé řady dalších spisovatelů. České země patřily mezi národy, které měly nejméně analfabetů. Návrh zákona měl přispívat k udržení proklamované zásady národního obrození Osvětou k svobodě.

Do rozpravy k zákonu se přihlásil poslanec František Lukavský za opoziční stranu národních demokratů, který namítal proti zákonem stanovenému rozpětí příspěvku, když podle něj i obnos 1 K byl malý na úhradu všech nákladů u obcí do 500 obyvatel. Rovněž byl proti ustanovení v § 6, neboť pokud by knihovna zůstala ve správě spolku, budou problémy s vlastnictvím nově zakoupených knih z obecních prostředků. K postavení knihovníka postrádal požadavek kvalifikace. Za nejpalcivější problém pokládal ustanovení o umístění knihovny při stávajícím nedostatku prostor, podobně jako tomu bylo dosud pro pořádání přednášek a vzdělávacích kurzů; obce v tomto spoléhaly na stát podle novely k obecnímu zřízení, ale stát žádné řešení nepřipravoval. F. Lukavský ovšem ve svém vystoupení připouštěl, že společnost prožívá nejen velkou krizi finančně hospodářskou, ale také velkou krizi mravní; kniha podle něj bude jedním z nejučelnějších prostředků k mravní obrodě, a proto volal po zlevnění knih.

Ve druhém vystoupení prohlásil poslanec Stanislav K. Neumann předlohu zákona za samozřejmou a nezbytnou. Námitky poslance F. Lukavského označil za malicherné, neboť žádný zákon nemůže být tak přesný a podrobný, aby vyhovoval i tam, kde zlá vůle chce dobrodiní, které zákon chce způsobit, přeměnit ve zlo. Ujišťoval, že podrobnosti pak rozvede prováděcí opatření. Za vážnou námitku ovšem považoval nedostatečnou výši podpory u malých obcí, a to pro nesnesitelnou drahotu knih. Připomenul ovšem, že zákon jistě není dělán jen na období abnormální drahoty, ale klade základ pro budoucnost. Na závěr ještě zpravodaj Max Pilát vyslovil politování, že při projednávání zákona nedostal kulturní výbor žádnou připomínku, zato při jednání v parlamentu měl F. Lukavský výhrady ke každému paragrafu. Poté proběhlo ve sněmovně hlasování současně k prvnímu i druhému čtení a na výzvu předsedajícího byl zákon o veřejných knihovnách obecních pod č. 430 Sb. povstáním většiny poslanců přijat a prezident T. G. Masaryk jej ještě týž den podepsal.

¹⁸ Zpráva zachytila vystoupení zpravodaje M. Piláta a rozpravy poslanců F. Lukavského a S. K. Neumanna, srov. Těsnopisecká zpráva o 66. schůzi Národního shromáždění československého v Praze v úterý dne 22. července 1919. In: *Národní shromáždění RČS 1919*. Praha: Národní shromáždění, 1919, s. 2046–2053.

Již 22. listopadu 1919 vyšlo podrobné prováděcí nařízení vlády, které upřesnilo výklad možných sporných bodů.¹⁹ Zatímco § 3 zákona říká jednou větou, že knihovna se skládá z půjčovny, čítárny a příručky, obsahuje prováděcí nařízení k této větě 14 konkrétních článků, jak má obec zajistit místnosti; že ročně má mít přírůstek nejméně 10 vázaných knih v obcích do 2000 obyvatel; pro větší knihovny určuje skladbu příručky; v obcích s více než 3000 obyvateli má být zřízena samostatná čítárna, ale jen výjimečně v jiné budově; ve městech se má pamatovat na oddělení dospívající mládeže s čítárnou a volným výběrem knih; u profesionálních knihoven by mělo být také hudební oddělení; podrobně vzhledem k velikosti obce je stanoveno, kolik týdnů v roce a kolikrát v týdnu má být knihovna přístupná pro veřejnost; případné poplatky od čtenářů se mohly vybírat jen se schválením okresního osvětového sboru, knihovna sama však byla oprávněna vybírat poplatky za vystavení legitimace a za pozdní vrácení; výpůjční činnost se měla řídit knihovním řádem. Právní výklad také rozlišoval věcné náklady (nákup a vazba knih, otop, úklid apod.), které by se měly vejít do stanovených minimálních nákladů, zatímco odměna nebo plat knihovníka byl osobním nákladem a byl mimo povinný příspěvek, i když ovšem šlo rovněž o náklady obce. Knihovnu řídila a spravovala knihovní rada, která měla právo samostatného vystupování, aby mohla hájit zájmy knihovny i vůči jejímu zřizovateli.

Článek 45 prováděcího nařízení stanovil podmínky všeobecného a odborného vzdělávání pro knihovníky. V knihovnách v obcích do 2000 obyvatel se požadovala znalost literatury a knihovnické správy, u knihoven větších, v obcích do 10 000 obyvatel, alespoň absolvování měšťanské školy a složení knihovnické zkoušky ze státního knihovnického kurzu, v knihovnách v obcích nad 10 000 obyvatel měl mít knihovník maturitu a složit zkoušku na Státní škole knihovnické. K tomu mělo ministerstvo zřídit odborné školy a okresní osvětové sbory měly pro nejmenší knihovny uspořádat nejméně šestihodinové knihovnické kurzy. Nad řádnou činností knihoven ustavovalo ministerstvo okresní knihovní instruktory, brzy však z nich jmenovalo knihovnické referenty při okresním osvětovém sboru, kteří dbali na to, aby knihovny fungovaly a obce své úkoly vůči knihovnám řádně plnily.²⁰ Odpovědnost za činnost knihoven tak měl okresní osvětový sbor, kterému také byly obce povinny zasílat každoročně zprávu o tom, jakou výši příspěvku zařadily ve prospěch knihovny do svého rozpočtu a kdy jej vyplatily.

Vliv zákona na rozvoj knihoven v meziválečném období

Organizace provedení knihovního zákona do praxe se ujal poradní sbor pro lidové knihovnictví, který si zřídilo lidovými oddělení MŠANO. Ministerstvo jmenovalo na návrh okresních osvětových sborů knihovnické instruktory, kteří dbali na vyplácení knihovních příspěvků obcemi, vyhledávali a vzdělávali knihovníky. Úkolem ministerstva bylo docílit, aby tisíce obcí zákon provedly, a připravit pro jeho realizaci obcím podmínky. Pracovníci MŠANO Jindřich Hrozný (1865–1952) a Robert Balaš (1881–1942) zpracovali

¹⁹ Nařízení, jímž se provádí zákon o veřejných knihovnách obecních ze dne 22. července 1919, č. 430 Sb. z. a n. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. 1919, částka 129, č. 607, s. 937–944.

²⁰ Srov. *Veřejné knihovny obecní*. In: CALÁBEK, Leopold. *Administrativní příručka pro lidovýchovné pracovníky a knihovníky*. 2., dopln. a přeprac. vyd. Praha: Masarykův lidovýchovný ústav, 1928, s. 62–68.

Příručka pro veřejné knihovny, která obsahovala zásady knihovnické techniky.²¹ Přinesla pravidla pro třídění knih, vedení seznamů, ukázky formulářů tiskopisů, vzorové knihovní řády a pokyny pro výpůjční proces a administrativu. Nové vydání příručky vyšlo ve dvou verzích pro malé a větší knihovny a ministerstvo ji vydalo také slovensky, polsky, rusky a maďarsky. Podle vzorů v příručce navrhovaných tiskopisů zřídilo ministerstvo jejich sklad ve Státním nakladatelství, ze kterého si je mohly obecní knihovny objednávat. Od roku 1920 zpracovávalo ministerstvo statistiku veřejné péče o výchovu lidu a výsledky statistického šetření o veřejných knihovnách obecních a činnosti osvětové každoročně publikovalo.

Přesto, že v knihovnických časopisech vycházely články o tom, jak zavádět příručku do praxe a využívat v půjčovním procesu nabízené tiskopisy, plnily tento požadavek spíše větší městské knihovny; většina knihovníků venkovských knihoven v obcích do dvou tisíc obyvatel je opomíjela. Pro zpracování povinných výkazů o činnosti knihovny se jejich praxe ustálila na vedení dvou sešitů, z nichž jeden byl seznamem přírůstkovým, druhý seznamem čtenářů a výpůjček. Takový seznam čtenářů byl vedený abecedně, každému písmenu bylo věnováno několik stránek sešitu a za každým jménem čtenáře zapisoval knihovník přírůstková čísla zapůjčených knih, která při vrácení přeškrtnul. Z takové evidence bylo ovšem obtížné sledovat potřebné údaje pro statistiku čtenářů nebo výpůjček, tu knihovník vedl zpravidla samostatně v dalším sešitu, ve kterém sledoval také mimořádné události, jako dary nebo ztráty knih a příjmy a náklady spojené s provozem. Důvodem pro takovou úspornou evidenci byl knihovníkův zájem udržet čtenáře a to mohl tím, že s přidělenými penězi se snažil hospodařit co nejučelněji, tedy nakupovat za ně knihy. Bylo přirozené, že nákup doporučených tiskopisů odkládal také proto, že při nevelikém rozsahu knihovny se dovedl orientovat ve dvou či třech skříních s knihami nejen bez jmenných katalogů, ale i bez lístkového výpůjčního protokolu.

Knihovnická technika nebyla pro lidové knihovny natolik závazná, že by byla pro knihovnické instruktory tím hlavním tématem při jednání s knihovníky v obcích. Již při přípravě knihovnického zákona bylo poukazováno na velké rozdíly mezi účelem a posláním knihovny vědecké a lidové. Zatímco vědecká knihovna poskytuje vědeckým pracovníkům materiál k další vědecké práci, má lidová knihovna působit na duši čtenáře knihami krásnými nebo poučnými. Knihovna vědecká byla určena především studentům a vědecké práci, účel knihovny lidové byl v práci osvětové, všeobecné vzdělávací.²² Formami práce i uspořádáním neměla mít lidová knihovna s vědeckou nic společného. Hlavním znakem lidové knihovny měla být její lidovost a tomu měla být přizpůsobena vnitřní úprava, spočívající v jednoduchosti, praktičnosti a hledání nových forem v práci se čtenářem. Knihovníkovi mělo záležet na výkonnosti a pohotovosti a ne na formálních znacích spojených např. s katalogizací nebo stavěním knih.

Již při vzniku republiky vyvstala otázka zřízení národní knihovny.²³ V úvahu připadaly vzory z Anglie nebo Francie jako centrální státní knihovny, jejichž prvořadým úkolem byl konzervační charakter sbírek a jejich bibliografické zpracování, ovšem plnily také úkoly ve vzdělávání knihovníků. V hlavním městě Praze byly dvě knihovny, které pro takovou úlohu připadaly v úvahu. Zatím co pro knihovnu Národního muzea mluvila česká tradice

²¹ *Příručka pro veřejné knihovny*. Praha: Státní knihosklad, 1921. 80 s.

²² Rozdíly mezi vědeckými a lidovými knihovnami vystihl např. ministerský instruktor pro lidové knihovny, viz CALÁBEK, Leopold. Veřejné knihovnictví v župě pražské v r. 1922. *Česká osvěta*. 1924, roč. 18, s. 210.

²³ ŽIVNÝ, Ladislav Jan. K otázce národní knihovny. *Česká osvěta*. 1919, 15(1–2), s. 33–37.

této instituce a bohaté sbírky bohemikální i slovanské literatury, převážily výhody Veřejné a univerzitní knihovny v Praze, která v té době byla samostatnou státní institucí. Knihovna Národního muzea byla totiž po vzniku republiky stále spolkovou, v majetku Společnosti Národního muzea. Řešením se stalo zřízení Národní knihovny jako konzervačního oddělení Veřejné a univerzitní knihovny, které bohemikální produkci soustřeďovalo a bibliograficky zpracovávalo v ročence *Bibliografický katalog Československé republiky*. Knihovna se v roce 1935 přejmenovala na Národní a univerzitní knihovnu v Praze a až v roce 1939 zřídila Knihovni zpravodajskou kancelář jako oddělení, které podávalo veřejnosti informace o nových knihách, sestavovalo bibliografické soupisy, informovalo o výskytu knih v knihovnách a poskytovalo fotokopie z knih a časopisů ze svých sbírek. Svou činností tedy patřila do kategorie vědeckých knihoven a s lidovými knihovnami v meziválečném období nespolupracovala.

Provádění knihovního zákona v regionech měly na starosti okresní osvětové sbory. Ze zákona měly v obcích pod 2000 obyvatel schvalovat knihovní řády, výši vybíraných poplatků, potvrzovaly navrhovaného knihovníka a dozороvaly činnost místních knihovnických rad. V dubnu 1920 vydalo MŠANO instrukci s výkladem o úkolech okresního knihovnického dozorce pro obce do 2000 obyvatel. Ten měl dbát, aby každá obec dodržovala ustanovení knihovního zákona, měl svolávat knihovníky svého okrsku k občasným poradám a sám se měl scházet s dalšími okrskovými dozorci dvakrát ročně v okresním osvětovém sboru. Okrskový dozorce podával o činnosti knihovny každoročně zprávy státnímu statistickému úřadu a příslušnému okresnímu instruktorovi. Svou činností měl přispět k vytvoření husté sítě veřejných knihoven na venkově a tím prohloubit lidové vzdělání. Do konce roku 1920 byli jmenováni okrskoví knihovní dozorce ve více než stu z celkových 401 soudních okresů. Šlo o čestnou funkci, kterou zpravidla zastávali učitelé.

O skladbu knihovního fondu ve veřejných knihovnách pečoval Svaz osvětový. Již v roce 1919 vydal v nákladu 20 000 výtisků *Seznam knih do obecních knihoven*, obsahující asi tisíc vybraných titulů beletrie a naučné četby; díla byla opatřena značkami označujícími jejich vhodnost pro menší nebo velké knihovny. Zákon sice nezakotvil povinnost subvence knihovnám ze strany státu, ale ten přispíval hrazením knih (nikoli přímým financováním). Při Svazu osvětovém byl zřízen sklad knih a podle nabídkového seznamu si mohly určené obecní knihovny (podle návrhu okresní osvětové rady) z něho vybírat knihy opatřené pevnou vazbou za stanovenou částku, kterou poskytl MŠANO. Tím se zabezpečoval z hlediska státu dobrý výběr knih a zjednodušila se účetní administrativa. Šlo o praktické náměty Roberta Balaše, který řídil agendu lidového knihovnictví na ministerstvu. V roce 1920 byli při ministerstvu ustaveni knihovní instruktoři, kterými byli pro české knihovny Leopold Calábek (1892–1944) a František Fridrich (nar. 1879), pro německé Antonín Moucha (1882–1945). Ti prováděli inspekce v jednotlivých okresech a pokyny pro zlepšení správy knihoven projednávali s okresními osvětovými sbory a okrskovými knihovnickými dozorci. S nimi řešili i konkrétní nedostatky, které vyplývaly ze statistického šetření. Díky energickému a profesionálnímu postupu ministerstva školství a národní osvěty se uskutečnění záměru knihovnického zákona setkalo s plným zdarem.

Ke dni 31. prosince 1921 bylo prováděno v českých zemích statistické šetření o činnosti veřejných knihoven.²⁴ To sledovalo, zda je veřejná knihovna ve vlastnictví obce a zda nepůsobí i pro jinou obec, počet svazků (s rozlišením na literaturu zábavnou,

²⁴ Státní úřad statistický provedl šetření knihoven po dva roky a publikoval až výsledky za rok 1921. Srov. FAJFR, František. *Veřejné knihovny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku roku 1921*. Praha: Státní úřad statistický. Knihovna Statistického věstníku, sv. 2. 1923. 61 s.

naučnou a časopisy), roční přírůstek svazků, počet čtenářů a výpůjček, výši příjmů a výdajů podle druhu nákladů. Zjišťováním bylo potvrzeno, že zákon o veřejných knihovnách měl úspěch a nejvíce se uplatnil v obcích s českou většinou obyvatelstva. V českých zemích bylo ke konci roku 1921 7655 obcí se školou, povinných podle zákona zřídit knihovnu, a skutečností bylo 5845 obcí, které zákonnou povinnost splňovaly (z toho jen v 677 obcích byla knihovna zřízena nově ve smyslu zákona, neboť v 5168 obcích již knihovna byla a stala se základem knihovny obecní). Statistika z roku 1921 uvedla také dalších 3810 obcí, pro které platil pozdější termín pro zřízení knihovny, přesto v 1588 z nich již knihovna podle nového zákona rovněž byla zřízena. Rok 1921 byl ve znamení intenzivního zakládání veřejných knihoven. Na základě statistických ukazatelů bylo ovšem konstatováno, že knihovny převážně svým malým rozsahem jsou více méně jen sklady a půjčovny knih, nikoliv středisky, kde by se mohli občané scházet a případně studovat v čítárnách s vhodnou příruční knihovnou.

Když byly ke konci roku 1924 statisticky zjišťovány výsledky pětileté působnosti zákona o veřejných knihovnách obecních, šlo o mezník, neboť právě k tomuto termínu bylo povinností obcí majících školu nebo více než 300 obyvatel knihovnu zřídit. Ukázalo se, že zákon byl obcemi respektován, knihovnictví bylo ve stálém rozvoji a výkonnost obecních knihoven měla uspokojivý trend.²⁵ V českých zemích bylo již 10 426 činných veřejných obecních knihoven (7694 českých a 2732 německých) a jen 416 obcí se školami nespĺnily ustanovení zákona, když v takové obci ještě knihovna chyběla. Naproti tomu 2465 malých obcí beze škol knihovnu mohly vykázat, i když jejich zákonný termín byl pozdější. Snad jen ukazatel obratu knih, tedy průměr vypůjčení jedné knihy 2,8krát ve srovnání s obecním ukazatelem čtyř výpůjček u jedné knihy v roce, ukazoval na méně dobrý stav knihovního fondu. V knihovnách bylo totiž ještě mnoho zastaralé literatury, získané většinou převzetím spolkových knihoven. Stát tak mohl ocenit dobrou práci obecních zastupitelstev a činnost decentralizovaných osvětových pracovníků, kteří s porozuměním pečovali o knihovny. Ukázalo se, že o činnost lidových knihoven ve městech i na venkově je živý zájem, a to mezi Čechy i Němci.

Ustanovení o tom, že každá sebemenší obec má mít vlastní knihovnu, mělo úskalí v tom, že finanční příspěvek nedával velkou možnost k vytvoření dostatečně velkého knihovního fondu. Prováděcí nařízení k zákonu o obecních knihovnách počítalo s národnostními menšinami a ukládalo okresním osvětovým sborům zapůjčovat do smíšených obcí putovní knihovny. Proto prováděcí nařízení ke knihovnickému zákonu přišlo také s ustanovením o ústředních knihovnách. Ty měly být zřizovány z podnětu MŠANO v každém kraji dohodou obcí. Úkolem ústřední knihovny bylo zapůjčovat veřejným knihovnám kolekce knih, které si nemohly opatřit samy, zvláště pak dodávat obcím přenosné knihovny, pokud vlastní knihovnu dosud neměly. Ústřední knihovna mohla být spojena s městskou knihovnou, její majetek byl ovšem vedený samostatně a řídil ji také samostatný ústřední knihovní výbor. Podrobně byl také stanoven finanční podíl obcí na zajištění jejího provozu a podmínky, za nichž si obce mohly vyžádat zaslání přenosných knihoven nebo zapůjčit na delší dobu nákladné příručky. Brzy se však ukázalo, že toto ustanovení neodpovídá mentalitě obcí a od krajských knihoven se upustilo. Obce totiž byly ochotny přispívat na knihovnu, pokud ovšem bude jejich, a „neslyšely“ na nějakou součinnost. Proto již od počátku zřizovalo MŠANO knihovny obvodové a okresní, které

²⁵ *Veřejné knihovny obecní v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v roce 1924*. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1925.

dodávaly malým obcím soubory četby formou putovních knihoven na doplnění jejich sbírek. Obvodové knihovny byly zřizovány pro české knihovny v národnostně smíšeném území a jejich působnost se vztahovala na více soudních okresů. Podpora českému obyvatelstvu v národnostně smíšených oblastech byla pro státní správu po vzniku republiky prioritou již proto, že německý tlak vůči českému obyvatelstvu výrazně zesílil. České národní jednoty se staly státem uznávanými institucemi, které měly v programu provést v pohraničí potřebné změny ve prospěch českého obyvatelstva, takové představy ovšem nebylo snadné prosadit. Zřizování obvodových knihoven bylo jen drobnou světlou stránkou v celkové neutěšené politické a hospodářské situaci českého obyvatelstva v německém prostředí. Koncem roku 1929 bylo v činnosti 39 obvodových knihoven, které měly více než 43 tisíc svazků a 900 skříněk, v nichž se knihy zasílaly; v roce 1929 bylo vypraveno 769 takových souborů.²⁶ Soubory byly rozepisovány zpravidla v září a půjčovaly se jednou za rok po dobu čtenářské sezóny; pak se vracely do obvodové knihovny zase se zahájením jarních polních prací na venkově.

Když ministerstvo po osmiletém úsilí dokončilo budování obvodových knihoven, pokládalo svou péči o knihovnictví na jazykovém pomezí za splněnou. Šlo o 899 obcí s českými školami a dalších 308 převážně německých obcí s více než 10 % českého obyvatelstva, o které se staralo 39 obvodových knihoven. Německým malým knihovnám půjčovala knižní soubory centrální putovní knihovna v Praze-Klementinu (Zentralwanderbücherei), založená v roce 1928, která po dvou letech měla 3028 svazků a rychle narůstala.

Neutěšená situace byla ovšem také u malých obcí ve vnitrozemí, tomu mělo odpomoci zřizování okresních knihoven, které se ministerstvu jevilo jako nejdůležitější způsob, jak udržet zájem čtenářů o knihovny v těchto obcích.²⁷ Celá třetina českých obcí měla totiž méně než 300 obyvatel a v těch bylo možné z ročního příspěvku obce pořídit nanejvýš čtyři vázané knihy. Podobně tomu bylo u větších obcí s počtem obyvatel do jednoho tisíce. Obcí s více než jedním tisícem obyvatel bylo v českých zemích 13 %, a proto ministerstvo vidělo řešení v takových knihovnách, které by zasílaly menším knihovnám doplňovací soubory knih. Podle ustáleného názoru by dobře působící malá venkovská knihovna měla mít ve fondu v průměru jeden svazek na dva obyvatele a ročně rozšířit svou nabídku o desátý díl z celkového množství knih. Tedy např. obec s 220 obyvateli by měla mít v knihovně 110 svazků dobré četby a roční přírůstek by měl být 11 svazků; z ročního příspěvku obce by ovšem mohla taková knihovna zakoupit jen tři svazky. Po technické stránce připravilo ministerstvo nové vydání *Příručky pro veřejné knihovny* a potřebné tiskopisy k evidenci zasílaných souborů.²⁸ Finančním základem pro okresní knihovny se měly stát příspěvky od okresních výborů, které by měly být zřizovateli okresních knihoven. V roce 1929 bylo však jen 18 okresních knihoven s 14 tisíci svazky a 230 skřínkami, a ty vypravily 188 souborů. Tento stav nebyl pokládán za uspokojivý, odpovídal ovšem tomu, že ze strany okresních financí nebyl dostatečně podporován. Ministerské představy o potřebnosti okresních knihoven podporovali

²⁶ FRIDRICH, František. *Veřejné knihovny obecní v Československu 1919–1929*. Praha: Masarykův lidovýchovní ústav, 1931, s. 40–50.

²⁷ BALAŠ, Robert. Okresní knihovny jako doplněk místních knihoven obecních programem přišetého desetiletí. *Česká osvěta*. 1929, 25(9–10), 357–369.

²⁸ Správa obvodových (okresních) knihoven přenosné soustavy. In: *Příručka pro veřejné knihovny: vydání A: pro střední a veliké knihovny: pokyny pro správu obvodových knihoven*. 3., doplněné a opravené vyd. Praha: Státní nakladatelství, 1929, s. 85–113.

i někteří knihovníci městských knihoven, kteří v systému okresních knihoven viděli řešení, jak odstranit nedostatek četby v malých knihovnách.²⁹ Diskuse se také vedla o tom, zda zřizovat okresní knihovny jako samostatné instituce nebo jako součást stávajících knihoven v okresních městech.

Soustavnou pozornost věnovalo MŠANO výběru vhodné literatury. Již v roce 1923 vydalo příručku o české literatuře pro obecní knihovníky.³⁰ Osvětové časopisy vedly recenzní rubriky o nové literatuře s označením jejich vhodnosti pro veřejné knihovny. Časopis *Česká osvěta* vydával tyto recenze na knižních lístcích, které se mohly využít pro řazení do jmenných katalogů v knihovnách. V roce 1925 ustavený Masarykův lidovýchovný ústav se stal pokračovatelem aktivit dosavadního Svazu osvětového a jeho odbor literární se snažil pomáhat v budování systému obvodových a okresních knihoven. Pro výběr knih byl také určen anotovaný seznam *500 vybraných knih do všech knihoven*, který vydal Masarykův lidovýchovný ústav v roce 1930 a rozeslal ho do všech knihoven. Každoročně byla v rozpočtu MŠANO vyčleněna částka přes jeden milion korun na zakoupení děl pro obecní knihovny. Českým knihovnám bylo z těchto prostředků zasláno do konce roku na čtvrt milionu vázaných svazků především vlastivědné a naučné literatury.³¹ Samo ministerstvo zřídilo ve Státním nakladatelství edice *Knihy pro každého* a *Občanská knihovna*. V nich vydávaná výchovná díla a spisy státníků pak prostřednictvím výpravny Masarykova lidovýchovného ústavu zasílalo knihovnám. Výpravna dodávala nejen knihy ze státních podpor, ale podle aktualizovaných nabídkových seznamů knižních novinek zasílala knihy za zlevněnou cenu na základě objednávek knihoven a tím plnila roli ústřední nákupny veřejných knihoven.

Jubilejní hodnocení knihovnického zákona

Na Mezinárodním sjezdu knihovníků a přátel knihy, který byl uspořádán v Praze v létě 1926 z podnětu Spolku československých knihovníků, zvláště jeho předsedy Z. V. Tobolky, byl zařazen také referát Roberta Balaše o knihovnickém zákonu, který u zahraničních účastníků vzbudil největší pozornost. Přijatá zásada povinného zřizování veřejných knihoven byla krokem odvážným a ojedinělým, který upoutal světovou veřejnost. Cílem sjezdu bylo seznámit naše i zahraniční účastníky se stavem knihovnictví a dalšími obory knižní kultury.

Před 10. výročím trvání knihovnického zákona proběhla v tisku diskuse, kterou hodnotil jihlavský knihovník Stanislav Rambousek (1897–1937). Souhlasil s názorem ředitele Ústřední knihovny hl. m. Prahy Jana Thona (*Národní listy*, 15. březen 1929) o potřebě novelizace zákona, za nereálné ovšem pokládal návrh Z. V. Tobolky (*Právo lidu*, 17. březen 1929), který další vývoj viděl, podle příkladů v USA a Německu, ve spojování obcí v jeden knihovnický správní obvod, jehož knihovna by pro malé obce zřídila bibliobus. Finanční rozvahy však byly v neprospěch autobusů. Rambousek viděl

²⁹ VÁGNER, Vít. Okresní knihovny. *Česká osvěta*. 1928, **24**(6), 219–221; LUKEŠ, J. F. Okresní knihovny. *Česká osvěta*. 1928, **24**(8), 310–311.

³⁰ STANĚK, Josef. *Rukověť dějin literatury české pro obecní knihovníky*. Praha: Státní nakladatelství, 1923. 96 s. Nové vydání od tohoto autora vyšlo v roce 1930 pod názvem *Přehled československé literatury pro knihovníky* a bylo rozšířeno o literaturu naučnou.

³¹ FRIDRICH, František. *Veřejné knihovny obecní v Československu 1919–1929*. Praha: Masarykův lidovýchovný ústav, 1931, s. 19.

řešení v posílení činnosti okresních knihoven.³² Z článků vyplynulo dilema, když jedni poukazovali na krizi knihoven, jiní ji popírali.

K 10. výročí zákona podal přehled výsledků a kritiku nedostatků L. J. Živný.³³ Ocenil prováděná statistická šetření, zřízení odborného knihovnického školství, energický přístup ministerstva v budování okrskových knihoven a ve vydávání příruček a tiskopisů pro knihovny. Slibná byla také připravovaná novela zákona, v níž se pamatovalo na zajištění místností pro knihovny, na jasnější formulaci v úhradě platu knihovníka a zajištění státního příspěvku finančně slabým obcím; k její realizaci ovšem nedošlo. L. J. Živný oceňoval, že vyšly desítky odborných publikací k činnosti knihoven. Uvedl také, že podle diagramu ministerstva školství a národní osvěty na Výstavě soudobé kultury v Brně pracovalo v roce 1928 z 15 355 knihovníků na venkově bez odměny 93 % a z nich největší počet, 8339, tj. 54 %, byli učitelé. Knihovny se staly samozřejmou součástí veřejného života, natolik však samozřejmou, že publicita o nich v denním tisku byla velmi skromná. Propagace knihoven se měla stát proto podle L. J. Živného prioritou.

20. výročí knihovnického zákona připadlo do neradostného období Protektorátu Čechy a Morava. V těžkých dobách okupace se česká kniha stala vyhledávanou; knihovníci svou činnost ale omezili na půjčování knih, společenské aktivity byly utlumeny. Redaktor Časopisu českých knihovníků Bohuslav Koutník (1891–1965) napsal jubilejní vzpomínku nejen pro tento časopis, ale jako dopisovatel deníku *Národní práce* v něm uveřejnil k výročí knihovnického zákona rozsáhlejší reportáž o jeho vzniku a zhodnotil jeho význam.³⁴ Uvedl, že každý zákon dává jenom právníckou formu něčemu, co je již ve společenském dění obsaženo, za svůj úspěch ovšem vděčí činorodosti těch sil, které jej naplňují. Podobně berounský knihovník Josef Poch pro Českou osvětu rozvedl, že zákon není jenom dílem popřevratového budovatelského nadšení a štědré ruky zákonodárců mladého státu ve věcech kulturních, nýbrž dovršením dlouholetých osvětových snah českého národa.

Až do hospodářské krize, která zasáhla stát po roce 1929, jsou zcela prokazatelné úspěchy knihovního zákona. Nástup po první světové válce a v prvních letech republiky nebyl snadný, když nebylo co jíst a čím se oblékat, a přesto osvětové zákony hned zpočátku se zaměřily na vzdělávání lidu. První desetiletí republiky přineslo českým zemím pevnou organizační strukturu knihoven. Knihovny i v malých obcích byly založeny, státem organizovaný dozor zajišťoval, aby obce vůči nim plnily své povinnosti, vydávaly se příručky a pomůcky, pečovalo se o vzdělání knihovníků zřízením knihovnických škol a organizováním kurzů. V roce 1920 byly v českých zemích zjištěny 3343 veřejné knihovny obecní české a německé s 1 644 558 svazky a 310 880 čtenáři. Po deseti letech účinnosti knihovnického zákona zachytilo statistické zjišťování za rok 1929 v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 8966 českých, 3266 německých a 74 polských veřejných obecních knihoven, ve kterých bylo na šest milionů knih a přes 700 tisíc čtenářů uskutečnilo téměř 15 milionů výpůjček. Města i venkovské obce dosahovaly 7% počtu čtenářů (jeden čtenář ovšem zastupoval celou rodinu) z celkového množství obyvatel.

³² RAMBOUSEK, Stanislav. Okolo veřejných obecních knihoven. *Česká osvěta*. 1929, **25**(9–10), 386–391.

³³ ŽIVNÝ, Ladislav Jan. Deset let veřejných knihoven, a co předcházelo. *Časopis československých knihovníků*. 1929, **7**(4), 145–161.

³⁴ KOUTNÍK, Bohuslav. Před dvaceti lety byl odhlasován zákon o veřejných knihovnách. *Národní práce*. 23. 7. 1939, roč. 1, č. 199, s. 6; 30. 7. 1939, roč. 1, č. 206, s. 6; POCH, Josef. K výročí zákona o veřejných obecních knihovnách. *Česká osvěta*. 1939, **36**, 34–39; 109–113.

O dobré výsledky se starali knihovníci, kterými byli v českých knihovnách ze dvou pětina učitelé, stejný počet byl rolníků a dělníků. Zákon o veřejných knihovnách obecních přihlížel stejně k městům jako k vesnicím a nezanedbával menšinové obyvatelstvo. Stal se nejlepším prvorepublikovým kulturním zákonem u nás a vzorem pro zahraničí. Knihovníci veřejných knihoven si dali do programu, aby se knihovny podobně jako školy staly národní institucí ve státě. Zájem o knihovny a dobrou knihu se u veřejnosti podařilo prosadit.

Ustavení nového státu po ukončení světové války bylo také pro postavení našich knihoven zásadním přelomem v jejich vývoji. Kdyby nedošlo v říjnu 1918 ke vzniku Československé republiky, stěží by se dočkaly veřejné knihovny v českých zemích knihovnického zákona. Důkazem toho může být, že v žádném jiném státě bývalého Rakousko-Uherska takový zákon v meziválečném období nebyl přijat. Rovněž, když se v roce 1939 dostaly obecní knihovny v zabraném pohraničí pod správu německé říše, ocitly se

Redakce nezasahovala do způsobu citování v tomto článku.

v právním vakuu, neboť Německo obdobný zákon v té době nemělo.

Použitá literatura

CALÁBEK, Leopold. *Administrativní příručka pro lidovýchovné pracovníky a knihovníky*. 2. dopl. a přeprac. vyd. Praha: Masarykův lidovýchovný ústav, 1928. 227 s.

CEJPEK, Jiří. *Československé knihovnictví: poslání a organizace*. 2. přeprac. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. 186 s.

CEJPEK, Jiří a kol. *Dějiny knihoven a knihovnictví*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2002. 247 s.

ISBN 80-246-0323-0.

CEJPEK, Jiří. K významu a pojetí dějin knihovnictví. In: *Knihovna*. Praha: Orbis, 1957, s. 118–125.

FAJFR, František. *Veřejné knihovny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku roku 1921*. Praha: Státní úřad statistický, 1923. 61 s.

FIEDLER, August. *Die öffentliche Bücherei, ihre Vergangenheit und Gegenwart: mit besonderer Berücksichtigung ihrer Entwicklung in Brünn*. Aussig: Deutsche öffentliche Stadtbibliothek, 1929. 126 s.

JANÁK, Jan. *Morava v národním a politickém ruchu 19. století*. Brno: Maticе moravská, 2007. 523 s. ISBN 978-80-86488-97-4.

KOUTNÍK, Bohuslav, ed. *Sborník věnovaný oslavě L. J. Živného*. Praha: Ústřední spolek československých knihovníků, 1935. 240 s.

KRECHLER, Eduard. *Venkovské knihovny a čítárny*. Znojmo: Okresní sbor osvětový pro Znojmo-venkov, 1927. 53 s.

KUBÍČEK, Jaromír. *Prameny k dějinám veřejných knihoven na Moravě a ve Slezsku do roku 1950*. Brno: Moravská zemská knihovna, 2014. 207 s. ISBN 978-80-7051-201-2.

KUNC, Jaroslav. „Krvavý román“ a boj bibliografa F. A. Urbánka proti němu v letech 80. minulého století. *Sborník Národního muzea*. 1971, řada literární C 16, č. 2, s. 107–113.

MÁLEK, Rudolf a Miroslav PETRTÝL. *Knihy a Pražané: pět set let knižní kultury v Praze*. Praha: Orbis, 1964. 389 s.

MOUCHA, Anton. Entwicklung der deutschen Gemeindebüchereien. *Buch und Volk*. 1926, roč. 4, s. 204–216.

NOVOTNÝ, František. *Československé knihovnické zákonodárství: cesta k zákonu o jednotné soustavě knihoven a jeho uskutečňování*. Praha: Orbis, 1962. 107 s.

POKORNÝ, Jiří. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 2003. 243 s. ISBN 80-246-0508-2.

Práce a cíle naší lidové výchovy. Praha: Masarykův lidovýchovní ústav, 1929. 353 s.

Příručka pro veřejné knihovny. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1920. 80 s.

RAMBOUSEK, Antonín a Tomáš TRNKA. *Masarykův lidovýchovní ústav (Svaz osvětový): jeho vznik a vývoj (1906–1926)*. Praha: Masarykův lidovýchovní ústav, 1926. 46 s.

Spolek veřejných obecních knihovníků, ed. *Knihovna jako instituce národní: anketa o veřejných knihovnách*. [Brno]: Spolek veřejných obecních knihovníků, 1928. 150 s.

STREIT, Julius. Vom sudetendeutschen Büchereiwesen. *Deutsche Monatshefte*. 1943, s. 449–458.

ŠIMEČEK, Zdeněk a Jiří TRÁVNÍČEK. *Knihy kupovati...: dějiny knižního trhu v českých zemích*. Praha: Academia, 2014. 499 s. ISBN 978-80-200-2404-6.

TRNKA, Tomáš. *Vývoj naší lidové výchovy*. Praha: Masarykův lidovýchovní ústav, 1936. 161 s.

Všeobecně přístupné knihovny a čítárny v království Českém r. 1910. Praha: Zemský statistický úřad království Českého, 1914. 185 s.

Všeobecně přístupné knihovny, čítárny a musea, stále zřízená divadla a jeviště v království Čes-

KUBÍČEK, Jaromír. Vznik Československa a prvního knihovnického zákona z roku 1919. *Knihovna: knihovnická revue*. 2018, **29**(2), 33–50. ISSN 1801-3252.